Карел Чапек

Смерть Архімеда

Того вечора пан Рибка йшов додому в чудовому настрої: по-перше, він виграв партію в шахи ("Гарний був мат конем!" — задоволено згадував він, ідучи), а по-друге — насипало свіжого снігу, і він м'яко хрупотів під ногами в чарівній, прозорій тиші. "Боже, яка краса! — думав пан Рибка. — Місто під снігом раптом стає якесь маленьке-маленьке, таке старосвітське містечко, аж сподіваєшся побачити нічних вартових та диліжанси. Просто диво, який стародавній і сільський вигляд має сніг".

Хруп, хруп — пан Рибка намагався ступати по нетоптаному, такий приємний був йому той хрупіт. Він жив на тихій вулиці з садками, і слідів дорогою дедалі меншало. Он до тієї хвіртки звернули чоловічі чоботи й жіночі черевики. Мабуть, подружжя. "Цікаво, чи молоді вони?" —ласкаво подумав пан Рибка, ніби хотів поблагословити їх. А онде пробігла кицька, лишивши на снігу свої слідочки, схожі на квітки. "Добраніч, кицюню, — не померзли лапки?" А далі тяглася вже тільки одна низочка слідів — чоловічих, глибоких, рівних, виразний разочок кроків, що його розмотав якийсь самотній перехожий. "Хто ж це з сусідів пройшов?" — із приязною цікавістю спитав себе пан Рибка. — Тут ходить так мало людей, і ніщо не проїхало. Ми тут наче на краю життя. Коли я дійду додому, вулиця натягне білий пуховик аж до носа, і їй снитиметься, що вона сама — лише дитяча іграшка. Шкода — вранці цей сніг потопче та стара, що розносить газети, і наробить тут слідів і вздовж і впоперек, ніби-заєць..."

Раптом пан Рибка зупинився: саме коли він зібрався перейти через білесеньку вулицю до своєї хвіртки, йому впало в око, що й ті сліди, які тяглися перед ним, звертають із тротуару в напрямку його хвіртки. "Хто ж це міг завітати до мене?" — спантеличено подумав він, перебігаючи

поглядом по тих виразних слідах. Їх було п'ять, і якраз серед вулиці вони закінчувались чітким відбитком лівої ноги; далі не було нічого, тільки нерушений, незайманий сніг.

"От чудасія! — сказав собі пан Рибка. — Може, той чоловік вернувся на тротуар?" Але тротуар попереду, скільки сягало око, був рівненько засипаний пухким снігом, і жодного людського сліду на ньому не було. "Що за чортівня! — здивувався пан Рибка. — Може, він далі пішов тим боком вулиці?" Він дугою обійшов той недокінчений рядочок слідів; але й на другому тротуарі не було жодного сліду, і далі вся вулиця світилася ніжним, неторканим снігом, таким чистим, що аж дух переймало: відколи нападало снігу, там ще не пройшов ніхто. "Диво якесь, — пробурчав пан Рибка. — Мабуть, він вернувся на тротуар задки, ступаючи у власні сліди; але ж тоді він мусив би задкувати так аж до рогу, бо тільки одні оці сліди тяглися звідти попереду мене... навіщо йому було так робити? — подумав пан Рибка зчудовано. — Та й як би він міг, ідучи задки, попадати у власні сліди так точно?"

Хитаючи головою, він відімкнув хвіртку й увійшов до свого дому; хоч він розумів, що це нісенітниця, але очі його мимохіть шукали, чи не насліджено снігом у домі. Та, звісно, цього не могло бути. "Може, мені просто примарилося все? — стривожено пробурчав пан Рибка й виглянув у вікно. На освітленому ліхтарем снігу виразно видніло п'ять чітких, глибоких ступаків, що уривалися посеред вулиці: далі не було нічого. "Хай йому чорт! — подумав пан Рибка. — Колись я читав оповідання про один слід на снігу, але тут їх ціла вервечка, а далі — нічого. Де ж подівся той, хто залишив їх?"

Хитаючи головою, він почав роздягатись; але раптом підійшов до телефону, подзвонив до поліції й здушеним голосом сказав у трубку:

— Алло! Пан комісар Бартошек? Пробачте, але тут сталась одна дивна річ, дуже дивна... Може, ви пришлете когось? Або краще самі прийдіть. Гаразд, я почекаю вас на розі. Ні, я не знаю, що воно таке... Ні,

ні, небезпеки нема ніякої, я тільки боюся, щоб хто не затоптав тих слідів... Чиїх? Не знаю. Ну гаразд, я чекатиму вас.

Пан Рибка одягнувся й знову вийшов надвір; він обережно обминув ті сліди, та й на тротуарі остерігався, щоб не затоптати їх. На розі він зупинився і, тремтячи від холоду й хвилювання, став чекати комісара Бартошека. Стояла тиша, і земля, заселена людьми, мирно випромінювала світло у всесвіт.

— Як тут тихо та любо, — меланхолійно пробурчав комісар Бартошек. — А до мене привели двох забіяк та одного п'яницю. Тьху!.. Ну, що тут у вас?

— Простежте оці сліди, пане комісаре, — тремтячим голосом сказав пан Рибка. — Отуди, трохи далі.

Комісар присвітив електричним ліхтариком.

— Як судити по розміру взуття й довжині кроків — високий чоловік, десь так метр вісімдесят, — зауважив він. — Черевики пристойні — певне, ручної роботи. Не п'яний, ішов досить швидко. Що вам не сподобалося в цих слідах?

— А ось що, — коротко мовив пан Рибка й показав на недокінчену низочку слідів посеред вулиці.

— Ага, — промовив Бартошек, тоді, не довго думаючи, попростував до останнього сліду, присів навпочіпки й присвітив ліхтариком. — А що такого? — сказав він. — Цілком нормальний твердий слід. Вага тіла припадала більше на п'яту; якби цей чоловік ступив або стрибнув далі, вона перенеслася б на носок, розумієте? Це було б видно.

— Отже, це означає... — напруженим тоном почав пан Рибка.

— Авжеж, — спокійно відказав комісар, — це означає, що далі він уже не йшов.

— Коли так, то де ж він подівся? —гарячково вигукнув пан Рибка.

Комісар знизав плечима:

— Не знаю. Ви його в чомусь підозрюєте?

— Підозрюю? — здивувався пан Рибка. — Ні, я тільки хочу знати, де він подівся. Гляньте, ось тут він ступив останній крок, а куди ж він пішов далі, скажіть, ради бога! Адже тут більше нема жодного сліду!

— Бачу, — сухо відказав комісар. — Але що вам до того, куди він пішов? Це хтось із вашого дому? У вас хтось пропав? Ну скажіть, яке вам діло до того, де він подівся?

— Так треба ж з'ясувати! — промимрив пан Рибка. — Як ви гадаєте — може, він вернувся, ступаючи задки у власні сліди?

— Дурниця, — буркнув комісар. — Ідучи задки, людина ступає не так широко, а ноги розставляє ширше — задля рівноваги; крім того, вона не піднімає ніг, отже, поорала б сніг підборами. В ці сліди вдруге ніхто не ступав, добродію. Ви ж бачите, які вони чіткі!

— А коли він не вернувся цією дорогою, — вперто допитувався пан Рибка, — то куди він щез?

— Це його діло, — пробурчав комісар. — Зрозумійте: коли він нічого не накоїв, ми не маємо права втручатись у його справи. От якби на нього хтось заявив — тоді б ми, звичайно, почали попереднє розслідування...

— Але хіба може людина отак просто зникнути посеред вулиці? — вжахнувся пан Рибка.

— Треба почекати, добродію, — спокійно порадив йому комісар. — Якщо хтось зник, то нас про це через кілька днів повідомить його родина чи ще хто, і ми тоді почнемо його розшукувати. А доти нам нема діла до цього, і ми не можемо втручатися.

В панові Рибці почав закипати глухий гнів.

— Даруйте, — різко сказав він, — але я гадаю, що поліція повинна зацікавитись, коли мирний перехожий отак несподівано зникне серед вулиці.

— Та нічого з ним не сталося, — заспокійливо мовив пан Бартошек. — Адже ніяких ознак боротьби тут нема... Якби хто на нього напав чи викрав його, тут би все було потоптане... Дуже шкодую, добродію, але я не бачу підстав для втручання.

— Але ж хоч поясніть мені, пане комісаре, — сплеснув руками пан Рибка. — Адже тут щось таке загадкове, таке таємниче...

— Правда, — погодився пан Бартошек і замислився. — Ви, добродію, й уявлення не маєте, скільки таємничого на світі. Що дім, що родина, то й таємниця. Ось як я йшов сюди, в отому он будиночку заридала молода жінка. Таємниці, добродію, це не наше діло. Нам платять за порядок. Невже ви думаєте, що ми вистежуємо якогось там злочинця з цікавості? Ні, ми його вистежуємо, щоб заарештувати. Повинен бути порядок.

— От бачте, — підхопив пан Рибка. — А скажіть самі, який же це порядок, коли хтось серед вулиці... ну, скажімо, знявся в повітря?

— А це залежить від того, як тлумачити такий факт, — відказав комісар. — Існує поліційний припис: коли є небезпека впасти з великої

височини, людина повинна прив'язуватись. У випадку порушення цього припису за першим разом попереджують, за другим — штрафують. Коли цей добродій з власної волі знявся вгору, постовий поліцай, звичайно, мав би його попередити, що треба пристебнутися страхувальним поясом; але тут, певне, не було постового, — додав він, наче виправдовуючись. — Бо ж він лишив би сліди. А втім, може, цей добродій зник звідси якось інакше.

— Але ж як? — ухопився за ті слова пан Рибка. Комісар Бартошек покрутив головою.

— Важко сказати. Може, його взято живим на небо абощо... — невпевнено сказав він. — Це, правда, можна вважати викраденням — якщо його взято на небо силоміць; але такі речі, я гадаю, звичайно відбуваються за згодою обраної особи. А може, цей чоловік уміє літати? Вам ніколи не снилося, ніби ви літаєте? Отак ледь-ледь відштовхнетеся ногою —і вже летите... Дехто літає, як повітряна куля, але я, коли літаю вві сні, мушу час від часу відштовхуватись від землі ногою — мабуть, через оцю важку форму та шаблю. Може, той чоловік заснув, ідучи, та й почав уві сні літати. А це ж не заборонено, добродію. Правда, на людній вулиці постовий мусив би зробити йому зауваження. Або, стривайте, може, це була левітація? Адже спірити вірять у левітацію; а спіритизм також не заборонений. Мені казав один чоловік, пан Баудиш, ніби він сам бачив, як медіум висів у повітрі. Хтозна — може, воно й правда.

— Ну що ви, пане комісаре! — відказав пан Рибка докірливо. — Невже ви в це вірите? Адже це було б таке порушення законів природи...

Пан Бартошек скептично здвигнув плечима.

— Ет, добродію! Хто-хто, а я знаю, що люди порушують будь-які закони й розпорядження. Якби ви служили в поліції, то знали б про це більше... — Комісар махнув рукою. — Тож я не здивуюся, коли вони й

закони природи порушать. Люди — велика сволота, голубе мій. Ну, добраніч. Щось холод пробирає...

— Може, зайдете до мене, вип'єте склянку чаю... або чарку сливовиці? — запропонував пан Рибка.

— Чом ні, — меланхолійно буркнув комісар. — У формі нам незручно й до пивниці зайти посидіти. Через це поліція так мало п'є...

— Кажете, щось загадкове... — заговорив він знову, сидячи в кріслі й замислено дивлячись, як тане сніг на носку його черевика. — Дев'яносто дев'ять чоловік із ста проминуло б ті сліди й нічого не помітило. Та й ви самі в дев'яноста дев'ятьох випадках із ста не помічаєте з біса загадкових речей. Дідька лисого ми знаємо про те, що буває на світі. Не загадкового дуже мало. Порядок не загадковий. Правосуддя не загадкове. І поліція не загадкова. Але кожна людина, що йде по вулиці, — вже загадкова, бо нам до неї зась, добродію. От коли вона щось украде, то стає вже не загадкова, бо ми її заарештуємо, та й усе; тоді принаймні ми знаємо, що вона робить, і можемо будь-коли подивитись на неї крізь вічко в дверях. От газетярі пишуть, скажімо: "Загадкове вбивство! Знайдено труп!" А що в тому трупі загадкового? Коли він потрапить у наші руки, ми його виміряємо, сфотографуємо, зробимо розтин і тоді знатимемо кожну ниточку на ньому, знатимемо, що цей чоловік їв наостанці, і від чого вмер, і все-все. Крім того, ми знатимемо, що його хтось убив — найімовірніше через гроші. Це все таке ясне й неприкрите... Чаю мені налийте міцненького. Всі злочини ясні, добродію: в них принаймні видно мотиви і все інше. А от що думає ваша кицька — це вже загадка. І що сниться вашій служниці, і чому ваша дружина так замислено дивиться у вікно. Усе на світі загадкове, добродію, крім карних злочинів; а от кримінальний злочин — це точно окреслений шмат дійсності, певний фрагмент, який ми освітили своїм ліхтариком. Ось, приміром, якби я тут розгледівся, то чимало б дізнався про вас, але я дивлюся на носок свого черевика, бо офіційно мені до вас нема діла: вас ніхто ні в чому не обвинувачує, — додав він, сьорбаючи гарячий чай.

— У людей є дивне уявлення, — знову почав він за хвилинку, — ніби поліція, а насамперед таємна поліція цікавиться загадковим. Нам начхати на загадкове; нас цікавлять порушення. Злочин цікавить нас, добродію, не тому, що він загадковий, а тому, що він заборонений. Ми ганяємось за тим чи іншим негідником не з інтелектуального інтересу; ми за ним ганяємось, щоб заарештувати його ім'ям закону. Адже підмітальники не бігають по вулиці з мітлою, щоб у поросі читати людські сліди, а щоб підмести й прибрати все те свинство, якого там наробить життя. В порядку нема й крихти загадковості. Наводити порядок — страшенно брудна робота, добродію; хто хоче, щоб було чисто, тому доводиться стромляти руки в усяку гидоту. Але ж хтось мусить це робити, — сказав він меланхолійно, — як хтось мусить різати телят. Різати телят із цікавості — це жорстокість; таке діло має бути тільки ремеслом, для заробітку. Коли хто зобов'язаний щось робити, то він принаймні знає, що має право це робити. Правосуддя, щоб ви знали, повинне бути непомильним, як таблиця множення. Я не знаю, чи ви змогли б довести, що кожна крадіжка негарна, але я вам доведу, що кожна крадіжка заборонена, бо, як ви що вкрадете, я вас неодмінно заарештую. Якби ви розсипали на вулиці перли, постовий зауважив би вам, що ви засмічуєте вулицю. Але якби ви почали творити чудеса, ми б вам не змогли цього заборонити — хіба що кваліфікували б це як порушення громадського спокою чи недозволену дію. Щоб ми втрутилися, має статися щось неподобне.

— Та невже ви більш нічого знати не хочете, пане комісаре? — відказав пан Рибка, невдоволено засовавшись. — Тут ідеться про... таку дивовижну річ... а ви...

Пан Бартошек знизав плечима.

— А я не звертаю уваги. Коли хочете, добродію, я накажу усунути ці сліди, щоб вони не порушували вашого нічного спокою. Більше я нічого не можу зробити. Ви нічого не чуєте? Ніяких кроків? Це йде наш патруль; значить, уже сім хвилин на третю. Добраніч.

Пан Рибка провів комісара за хвіртку; посеред вулиці ще видно було той недокінчений, незбагненний рядок слідів.

Другим тротуаром наближався патрульний.

— Мімро! — покликав його комісар. — Що там нового?

Поліцай Мімра відсалютував і доповів:

— Нічогісінько, пане комісаре. Отам, коло сімнадцятого номера, кіт нявкав надворі, то я подзвонив, щоб його впустили. В дев'ятому хвіртка була не замкнена. На розі розкопали вулицю, а червоного ліхтаря не повісили; а на Маршіковій крамничці відірвалася з одного боку вивіска. Треба сказати, щоб уранці зняли зовсім, а то комусь на голову впаде.

— Це все?

— Усе, — відказав патрульний Мімра. — Вранці годилось би посипати тротуари, щоб хто не зламав ногу; о шостій би треба подзвонити всім...

— Гаразд, — сказав комісар Бартошек. — Добраніч!

Пан Рибка ще раз глянув на ті сліди, що вели у безвість. Але там, де був останній слід, тепер видніли два чіткі відбитки казенних чобіт поліцая Мімри, а звідти ці широкі ступаки тяглися правильним і виразним рядочком далі.

— На все добре, — зітхнув пан Рибка й пішов спати.